

کودکان پیش دبستانی

و گونه‌های کتاب آموزشی (بخش ۲)

جمال‌الدین اکرمی

بخش ۲ - از نظر محتوا

«فراگیری مفاهیم»، عنوانی که سال‌هاست جای‌گزین واژه‌ی «آموزش» شده، بیش از همه رویکرد خود را در دوره‌های پیش دبستانی نشان می‌دهد. اختیار به فراگرفتن در دوره‌ی پیش دبستان، بعدها جای خود را به اجبار در یاد گرفتن در دوره‌های دبستانی و پس از آن می‌دهد. اگر فراگیری، در همان سطح و همان کلاس باقی خواهی ماند؛ روندی که در دوره‌ی پیش دبستانی مفهومی ندارد.

کتاب‌های فراگیری مفاهیم در دوره‌ی پیش دبستانی، بخش بزرگی از واحدهای کار مرسوم در این دوره‌ها را شامل می‌شوند. واحد کارهایی چون: آشنایی با طبیعت، شغل‌ها، حمل و نقل، شهر و روستا و بهداشت، در ادامه‌ی روند فراگیری جای خود را به فعالیت‌هایی چون فراگیری: زبان، عدد، رنگ و غیره می‌دهد.

کتاب‌های مفهومی و واحدهای کار

کتاب‌های مفهومی^۱، به مجموعه کتاب‌های «غیرتخیلی»^۲ تعلق دارند که هدف آن‌ها آموزش دانش‌ها و شناخت‌های نخستین است. این گونه کتاب‌ها برای کودکان خردسال و دوران مهدکودک و آمادگی که نخستین دوره‌های تثبیت آموخته‌های خود را می‌گذرانند، سرگرم‌کننده و مناسب هستند. گسترش دانش و زبان کودک، از راه به کارگیری تصویر و متن‌های ساده و اندک در کتاب‌های مفهومی، کاربردی فراگیر دارد. برخی از این کتاب‌ها، به کارگیری تصویرهای فراوان، شکل‌ها،

رنگ‌ها و اندازه‌ها را به کودکان می‌آموزند و یادگیری مفهومی‌هایی چون رابطه‌ها، سامان‌دهی، مقیاس‌ها و اندازه‌ها را دنبال می‌کنند.

کتاب‌های مفهومی هم‌چنین بسیاری از آموزه‌های انتزاعی را به حوزه‌ی کتاب‌های کودکان می‌کشاند و بازتاب اندیشه‌ها و خیال‌های هنرمند را به دنبال دارند. در کتاب «کارخانه‌ی همه‌کاره»، اثر **نورالدین زرین کلک**، کودک با توانایی‌های دست‌انسان در تغییر شکل دادن و جابه‌جایی پدیده‌ها آشنا می‌شود و درمی‌یابد که دست به عنوان نخستین ابزار کار انسان، به تنهایی می‌تواند بسیاری چیزها را تغییر دهد و آن‌ها را در فرایندهای ساده‌سازی شرایط زندگی به کار بگیرد.

در کتاب «امید»، اثر **مهرنوش معصومیان**، کودک با مفهوم «امید» در شکل‌های گوناگون آن آشنا می‌شود. نزدیک شدن تصویرگر به گزاره‌های متنی چون: «امید مژدی است که از فروش محصول به دست می‌آید»، یا: «امید چراغی است که از دور سوسو می‌زند»، نیازمند داشتن شناخت کافی از حوزه‌ی نگاه انتزاعی و تفکر کودک است.

در کتاب جالب و غیرمعمولی «ما چند نفریم؟» اثر **بهرام خائف**، طراح و تصویرگر کتاب به طرح درون‌مایه‌ی دشوار جایگاه فرد در جامعه روی می‌آورد. درک کودک از انسان به عنوان عضوی از خانواده، کلاس، دوستان، محیط کار و جامعه، درکی ساده، گذرا و گاه دیرفهم است. مجموعه کتاب‌های فریده شهبازی با عنوان «ببینیم و فکر کنیم»، به کودکان فرصت می‌دهد تا با مفاهیم ساده‌ای چون شغل‌ها، وسایل نقلیه، رنگ‌ها و غیره آشنا شوند. مجموعه کتاب‌های چندین جلدی «پیش‌آمدگی» و «پیش از دبستان»^۳ با طرح واحدهای کاری چون: بهداشت، پوشاک، خوراک، چهارفصل و غیره، واحدهای کار کودک پیش‌آمدگی را به همراه رنگ‌آمیزی، شعرخوانی، قصه‌خوانی، نمایش، کاردستی، ماکت‌سازی و دیگر فعالیت‌های مشارکتی دنبال می‌کند. در کتاب «سلام» و «دالی»، **پرویز کلاتتری** کودکان را با طرح ایجاد ارتباط با دیگران از طریق سلام کردن و دالی کردن، آشنا می‌کند. طرح بازی گونه‌ی این درون‌مایه‌ها، در این دو کتاب با تصویرهای بسیار ساده، کودکانه و شیرین دنبال می‌شود.

در کتاب‌های تصویری «آهای آهای بهاره» و «اسب سفید چوبی»^۴ با تصویرگری **اکبر نیکان‌پور**، کودک آواهای موجود در طبیعت و صدای خود؟؟؟ را در قالب شعر می‌آموزد. تصویرها در نماهایی که گاه بیانگر رابطه‌ی آهنگین میان گزاره‌های شعری است، کودک را به فضاهای درونی شعرها فرامی‌خواند و به کمک فرم و رنگ، ذهن او را برای پذیرفتن درون‌مایه‌ی پرجنب و جوش شعرها آماده می‌سازد.

در کتاب‌های «نقلی» با تصویرگری **مهرنوش معصومیان**، و «دور، نزدیک، نزدیک‌تر» با تصویرگری **علی گروسی** نیز کودک با گونه‌های دیگری از کتاب‌های مفهومی آشنا می‌شود.

کتاب‌های

مفهومی هم‌چنین
بسیاری از آموزه‌های
انتزاعی را به حوزه‌ی
کتاب‌های کودکان می‌کشاند
و بازتاب اندیشه‌ها و
خیال‌های هنرمند را به
دنبال دارند

در کتاب زیبای «بگرد پیدایم کن»، از تولیدات مرکز فرهنگی «یونسکو» در آسیا که توسط تصویرگران گوناگون آسیایی تصویرگری شده است، از مخاطب خواسته می‌شود شکل کودکی را که در کنار صفحه دیده می‌شود و لباس محلی آن کشور را به تن دارد، لابه‌لای طبیعت پیدا می‌کند. فرایند بازی و جست‌وجو، به کودک مخاطب این فرصت را می‌دهد که شکل مورد نظر را لابه‌لای کنش‌ها و رویدادهای گوناگون لوح بزرگ تصویری پیدا کند و در میانه‌ی جست‌وجو، با لباس‌ها، آرایه‌ها و آیین‌های بومی هر فرهنگی آشنا شود.

در کتاب «چه می‌بینیم، چه هست؟» اثر **ماریا انریکا آگوستینلی**، کودک نخست حدس و گمانه‌های خود را در مورد تصویری که دیده است، بیان می‌کند و در صفحه‌ی بعد با شکل کامل‌شده‌ی آن روبه‌رو می‌شود و گمانه‌ی خود را کامل می‌کند.

شل سیلور استاین در کتاب زیبای «در جست‌وجوی قطعه‌ی گم شده» مفهوم فلسفی جست‌وجو به دنبال حقیقت گم شده را برای کودکان انتخاب و آن را در تصویرهایی پیاپی و بسیار ساده دنبال می‌کند.

درک مفاهیم گاه دشواری چون زمان، مکان، جامعه، جست‌وجو، دوستی و چگونه دیدن در کتاب‌های مفهومی، با روی آوردن به تصویرهایی ساده، گویا و ژرف دنبال می‌شود. درک مفاهیم آموزشی هم‌چون رنگ، فرم، متضادها و رابطه‌ها که مفهیمی نیمه انتزاعی و اغلب قراردادی هستند، از پیچیدگی کمتری برخوردار است و به دلیل کاربرد فراوان، با سادگی بیشتری در اختیار کودک قرار می‌گیرد. طرح مفاهیم قیاسی، هم‌چون دور و نزدیک، کوچک و بزرگ، زیوررو، بالا و پایین در بسیاری از کتاب‌های پیش‌دبستانی دیده می‌شود، اما طرح خلاق و تأثیرگذار این مفاهیم به ذوق نویسنده و تصویرگر و رابطه‌ی میان اندیشه‌های آن دو بستگی دارد.

طرح مفاهیم پایه در دوران آموزش پیش‌دبستانی، مقدمه‌ای برای حضور آینده‌ی کودک در جامعه و مدرسه است و تصویر در آن‌ها از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. طراحی‌های خطی تصویرگرانی چون **محسن حسن‌پور**، **فریده شهبازی** و **علی اصغرزاده** در بسیاری از کتاب‌های پیش‌دبستانی، فراگیری مفاهیم را در کتاب‌های پیش‌دبستانی دنبال کرده است. گذشته از طرح این درون‌مایه‌ها، آن‌چه از راه بازی، جست‌وجو و طنز توسط کودکان پیش‌دبستانی دریافت می‌شود، از

ماندگاری و تأثیرگذاری ژرف‌تری برخوردار است.

حضور طنز در کتاب‌های پیش‌دستانی با پیرنگ فراگیری مفاهیم، در آثار تصویرگرانی چون **امیر مفتون** و **ناهید لشکری**، کودکان را به جست‌وجو در لایه‌های تصویری و درک لحظه‌های طنزآمیز فرا می‌خواند؛ رویدادی که در آن می‌توان جایگاه تصویر را نه در حد دنبال‌کننده‌ی متن، بلکه به عنوان پدیده‌ای مستقل در ویژگی‌های درک دیداری تصویر مطرح ساخت.

کتاب‌های مفهومی، نیازمند ترندهای شیرین‌تری برای پذیرفته شدن در دنیای کودکان هستند. طرح این موضوع به شیوه‌ی مدرسه‌ای، در کتاب‌های پیش‌دستانی سرزمین ما از طیف گسترده‌ای برخوردار است و نظام مدرسه‌ای بر کتاب‌های مهدکودک‌ها و آمادگی‌ها نیز سایه انداخته است. استفاده از متن‌های آمرانه، زیاده‌روی در ارائه‌ی تصویرهای رنگ‌کردنی و استفاده از خط‌های پیرامونی خشک و بی‌روح در طرح‌های اولیه سبب شده بسیاری از این کتاب‌ها با رویکردی بازاری و سهل‌انگارانه دنبال شود.

در طرح کلی کتاب‌های مفهومی، لطافت طرح با خطوط نرم و فرم‌های طنزآمیز و رویدادهای شیرین، همراه با شعر، ترانه، بازی و جست‌وجو در حاشیه‌ی تصویرها، به ما کمک می‌کند که به جذابیت کافی دست یابیم و کودک را در فرایند بردن، چسب‌زدن، کامل کردن تصویرها، چسباندن برجسب‌ها، رنگ‌آمیزی و جست‌وجوی رابطه‌ها، شرکت دهیم.

در ادامه، به مجموعه‌ای از کتاب‌های مفهومی به عنوان کتاب‌های رنگ‌آموز، شکل‌آموز، عددآموز، الفبایموز و زبان‌آموز اشاره می‌شود.

کتاب‌های رنگ‌آموز^۵

کودکان پیش‌دستانی در زمینه‌ی آشنایی با رنگ‌ها، با کتاب‌های رنگ‌آموزی چون «دنیای رنگ‌ها» اثر **نسرین خسروی**، «رنگ‌ها» اثر **امیر مفتون**، «هفت کمان هفت رنگ» اثر **هوشنگ محمدیان**، داستان «پرماجرایی مداد قرمز» اثر **تقی کیارستمی** و بسیاری کتاب‌های دیگر روبه‌رو می‌شوند. در این کتاب‌ها، کودکان از طریق درک ارتباط میان رنگ‌ها و پیدایش رنگ‌های فرعی از راه ترکیب رنگ‌های اصلی، با رنگ جانوران، میوه‌ها و پدیده‌ها آشنا می‌شوند.

اریک کارل در کتاب بدون متن «اولین کتاب رنگ‌های من»، رنگ هر پدیده‌ای را هماهنگ با شکل طبیعی آن دنبال می‌کند.

در کتاب «سبز، قرمز و همه‌چیز» اثر **که‌وتا پاکوفسکا**، تصویرگر برجسته‌ی چک، که کتابی

رنگ‌آموز است، کودک در تصویرهای انتزاعی و سرشار از رنگ، با رنگ‌های گوناگون آشنا می‌شود.

کتاب «آبی کوچولو، زرد کوچولو» اثر **لئولیونی**، هر چند از زبان داستانی بهره‌مند است، فرصتی است برای کودک تا با مفهوم ترکیب شدن رنگ‌ها برای پدیداری رنگ‌های تازه آشنا شود. در کتاب «از رنگ‌ها و چیزها» اثر **تاناهویان** نیز، کودکان در عکس‌ها و تصویرهای رنگی کتاب، با رنگ پدیده‌ها آشنا می‌شوند.

«کتاب‌های الفباآموز»
نخستین کتاب‌هایی هستند
که فرایند «زبان‌آموزی» را
برای کودکان دنبال می‌کنند

کتاب‌های شکل‌آموز^۶

شکل‌آموزی مقدمه‌ی فراگیری مفهوم تنوع سطح در علم هندسه است. ساده‌شدن شکل‌های موجود در طبیعت و دنیای پیرامونی کودک به صورت شکل‌های منظم هندسی و مطرح شدن تفاوت بصری میان آن‌ها، هدفی است که کتاب‌های شکل‌آموز دنبال می‌کنند. **تاناهویان**، کتاب «دایره‌ها، سه‌گوشه‌ها، چهارگوشه‌ها» را در زمینه‌ی آشنایی کودکان با فرم‌ها و سطح‌های هندسی طراحی کرده است. مقایسه‌ی میان پدیده‌های پیرامونی و شکل‌های هندسی، کودکان را با رابطه‌ی موجود میان آن‌ها آشنا می‌کند.

واژرالواته، تصویرگر و معلم سوئسی، بسیاری از کتاب‌های حسی - لمسی خود را که برای کودکان نوشته، با استفاده از آشنایی کودکان با سطوح هندسی تدارک دیده است. این معلم تصویرگر که معتقد است تصویرگری متن یک داستان سبب بسته شدن زاویه‌ی دید و تخیل شخصی کودک می‌شود، در تصویرگری کتاب «شنل قرمزی» از شکل‌های هندسی مانند مربع و مستطیل برای نمایش خانه و محیط پیرامونی، دایره برای نشان دادن مادر بزرگ و مثلث برای نمایش گرگ استفاده کرده و به این ترتیب، حس‌های نهفته در شکل‌های هندسی را بهانه‌ای برای تدارک تصویرهای کتاب قرار داده است.

کتاب‌های الفباآموز و زبان‌آموز

«کتاب‌های الفباآموز»^۷، نخستین کتاب‌هایی هستند که فرایند «زبان‌آموزی» را برای کودکان دنبال می‌کنند. آشنایی با شکل قراردادی نشانه‌های الفبا و صدای آن‌ها، رویکردی است که فراگیری آن با طنز، جست‌وجو و مشارکت می‌تواند از روند جذابی برخوردار باشد. قراردادی بودن نشانه‌های الفبایی در فراگیری زبان و جابه‌جایی واژه‌ها به جای نمود واقعی پدیده‌ها، از نخستین امکانات آشنایی کودک با جهان نشانه‌ها، دال‌ها و مولول‌ها است.

این ویژگی که در کتاب‌های عددآموز نیز دیده می‌شود، سبب شده تا تصویرگران از ساده‌ترین امکانات دیداری، برای توضیح یک واژه یا یک صدای الفبایی استفاده کنند.

مثلاً انتخاب واژه‌ی «آب» برای آشنایی کودک با نشانه‌ی و صدای کشیده‌ی آن، زمینه‌ی مناسبی است تا تصویرگران با توجه به آن، به نمایش گرافیکی شکل و رویدادهای جالب توجه در صداهاى آن روی آورند.

شیطنت کودکانه و گرافیکی در خور توجه **نورالدین زرین کلک** در کتاب «آ، اول الفباست»، زمینه‌ی خوشایندی برای کودک فراهم آورده تا در مسیر آن، هم‌زمان با خواندن شعرهای «هیچانه»^۸ ای هم‌چون: «ط، اول

طوطیه - یه موش توی قوطیه»، بازی‌های تصویری آن را دنبال کند. در یکی از تصویرهای این کتاب، با تصویر بزغاله‌ای روبه‌رو می‌شویم که بر پشت مادرش ایستاده و سرگرم شیطنت است و در تصویری دیگر، لک‌لکی با منقار بلندش خط آبی کرسی نشانه‌های

الفبایی را از زیر نوشته‌ها می‌کشد.

در نگاه تاریخی به جایگاه کتاب‌های الفبآموز در میان کتاب‌های تصویری کودکان ایرانی، با کتاب‌هایی چون «الف و بای مصور» نوشته‌ی **مفتاح‌الملک** با تصویرگری **میرزا علی نقاش** (۱۲۶۲ ش.)، «الفبآموز کودک دبیره» نوشته‌ی **ذبیح‌اله بهروز** با تصویرگری **محمود جواد پور** (۱۳۲۶) و «الفبا» نوشته‌ی **جبار باغچه‌بان** با تصویرگری **لیلی تقی‌پور** (۱۳۲۷) روبه‌رو می‌شویم که از تازگی‌های ویژه‌ای در مقایسه با کتاب‌های دیگر دوران خود برخوردارند.

با وجود این، تلاش‌های خلاقانه در تولید کتاب‌های الفبآموز کودکان، آن‌چنان که مورد نیاز آن‌هاست، از کاستی‌های جدی برخوردار است. پرداخت هنرمندانه و خلاق یک گرافیکست یا تصویرگر، در فراهم‌سازی کتاب‌های زبان‌آموز، هم‌چون کتاب «آ، اول الفباست» امکان تازه‌ای برای کودک فراهم می‌آورد تا با دنیای قراردادی نشانه‌ها در رویکرد ساده و دیداری آن آشنا شود. کتاب تصویری «مازن» اثر **فرشید مثقالی**، که نام آن از ترکیب واژه‌های «ماهی» و «گوزن» ساخته شده، نمونه‌ای بازیگونه از کتاب‌های زبان‌آموز به شمار می‌رود که کودک را به ساختن واژه‌های تازه و گاه بی‌معنی، فرامی‌خواند.

در کتاب «شهرالفبا»، اثر **استفان تی. جانسون**، با نگاه در خور توجه تصویرگر، برای یافتن پدیده‌های پیرامونی کودک که یادآور شکل نشانه‌ی حروف الفباست، روبه‌رو می‌شویم. این رویکرد، ضمن آن‌که نگاه جست‌وجوگر کودک را در یافتن پدیده‌هایی که تداعی‌کننده‌ی چیزهای دیگری

هستند، تقویت می‌کند، به بازشناسی قلمرو تصویری حروف الفبا می‌انجامد. در کتاب «الف، ب، پ» اثر **تاتیانا ماورنیا**، تصویرگر روسی، به نشانه‌های بومی در شکل‌گیری حروف الفبا برمی‌خوریم و در کتاب «الفبای گرافیکی» اثر **دیوید پلتیه**، با شکل‌نمایشی حروف الفبا در رویدادهایی که یادآور شکل یا صدای آن حرف است، روبه‌و می‌شویم. مثلاً خمیازه کشیدن حرف Y در کلمه‌ی «yawning» (خمیازه) و آتش گرفتن حرف F در کلمه‌ی Fire (آتش)، بخشی از بازی‌های تصویری این کتاب به شمار می‌رود.

در کتاب «زد (Z) نابود شد» اثر **کریس وان السبرگ**، کودک متن و تصویر را در کنار یکدیگر قرار می‌دهد و ۲۶ حرف انگلیسی با نمایش‌هایی که یادآور صدای آن حرف است، شکل می‌گیرد.

کتاب «جامبو، یعنی سلام: الفبای آموز سواهیلی» اثر **موریل فیلینگز**، کودکان را با حروف و واژه‌های سواهیلی در آفریقا آشنا می‌سازد. تصویرگری کتاب «در بازار» اثر **آنی‌تالوبل** نیز به کودک فرصت می‌دهد به بازار سر بزند و با شغل‌هایی که هر یک یادآور یک حرف الفبایی است، آشنا شود.

در فرایند یادگیری زبان و آشنایی با نشانه‌های الفبایی، نگاه گرافستی و خلاق تصویرگر در معرفی فضاهای تازه سبب می‌شود، کتاب‌های الفبای آموز از تازگی و جذابیت فراوان برخوردار شوند. آشنایی با شکل و صدای الفبایی که با معرفی جانوران، میوه‌ها، اشیاء، گل‌ها و غیره شکل می‌گیرد، نشانگر گوناگونی نگاه و فضایی است که تصویرگر می‌تواند با توجه به آن‌ها، به خلق آثار نو بپردازد.

«الفبای گل‌های وحشی: الفبای آموز با چاپ سیب‌زمینی، اثر **دایانا پومروی**»، خوردن الفبا، میوه‌ها و سبزی‌ها از A تا Z»، اثر **لوئیس الرت**، «الفبای پرندگان» اثر **راجر توری پیترسون** و «الفبای آموز جانوری» اثر **برت کیچن**، هر یک نشانگر موضوع مورد علاقه‌ی تصویرگران برای آشناسازی کودک با حروف الفباست.

کتاب‌های «الف برای سالاد است» اثر **مایک لستر**، «الف، ب، پ، هوپ» اثر **راشل ایزادورا**، «باغ وحش ببر: کتاب الف، ب، پ، جانوری» اثر **روبرتودویک کامپیچ**، «الفبای باغبان» اثر **ماری لازاریان** و «الفبای کنار دریا» اثر **دونا گرایسی** از دیگر کتاب‌های الفبای آموز برای کودکان هستند.

کتاب «الفبای آنو: ماجرای در تخیل» نیز کتاب الفبای آموزی است که در آن **میتسوماساتو**، تصویرگر برجسته‌ی ژاپنی، در هر تصویر، یک شیء بزرگ و حرف الفبای مربوط به آن را نشان داده است؛ با این تفاوت که در حاشیه‌ی کتاب، تصویرهای دیگری که یادآور صدای همان حرف است، در کنار یکدیگر به شکل موضوعی مطرح شده‌اند.

آشنایی با الفبا، تنها یکی از هدف‌های شکل گرفته در کتاب‌های الفبای آموز است. کودکان دو

در
فرایند یادگیری
زبان و آشنایی با نشانه‌های
الفبایی، نگاه گرافستی و خلاق
تصویرگر در معرفی فضاهای
تازه سبب می‌شود، کتاب‌های
الفبای آموز از تازگی و جذابیت
فراوان برخوردار شوند

تا چهار ساله با دیدن تصویر کتاب، نام آن را می‌گویند. کودکان پنج ساله می‌توانند صدای اول واژه‌ها را از یکدیگر تشخیص دهند و شش ساله‌ها حرف‌ها و واژه‌ها را بازخوانی می‌کنند. رشد دانش و آگاهی کودک، با فرایند زبان‌آموزی همراه می‌شود و بازشناسی شکل حروف و ادای صدای آن‌ها هر چند از سازوکاری دشوارتر از شناختن شکل‌ها برخوردار است، در اثر تکرار و تلاش‌های خلاقانه‌ی تصویرگر، شکل ماندگارتری به خود می‌گیرد.

متأسفانه، چاپ کتاب‌های الفبا، با شکل و روشی بازارپسند و سهل‌انگارانه، به فراوانی دیده می‌شود که ممکن است آسیبی جدی به ذوق و سلیقه‌ی کودکان وارد کند. استفاده از زبان شعر، به ویژه شعرهای هیجانه، از آن دست که در کتاب «آ، اول الفباست»، اثر **نورالدین زرین کلک** دیده می‌شود، می‌تواند علاقه‌ی کودکان را در زمینه‌ی توجه به الفبا افزایش دهد. ویژگی شعرهای هیجانه در برگردان تصویری آن‌ها می‌تواند به تصویرهای مضحک و خنده‌آوری که از رگه‌های هیجانه در متن شعری بهره گرفته‌اند، تبدیل شود.

در کتاب «الفبای شعر» نوشته‌ی **آویس هارلی**، از الفبا برای نشان دادن قالب‌های شعری استفاده شده است.

کتاب‌های عددآموز

همچنان که کتاب‌های الفباآموز، فراگیری شکل الفبا و صداهای آن را دنبال می‌کنند،^۸ کتاب‌های عددآموز^۹ نیز به فراگیری اعداد، شکل آن‌ها و کمیت عددی آن‌ها نزد کودکان می‌انجامد.

یادگیری روزها، ماه‌های سال و چهار فصل، همراه رویکردهای ساده‌ی ریاضی مانند جمع شدن و کم شدن، موضوع‌های دیگری هستند که در کنار عددآموزها شکل می‌گیرد. **آنی‌تالوبل** همه‌ی این موضوع‌ها را در کتاب «یک فانوس دریایی، یک ماه» دست‌مایه‌ی کار خود قرار داده است. **راشل ایزادورا** در کنار کتاب «الف، ب، پ، هوپ!»، کتاب «۱، ۲، ۳، هوپ!» را برای کودکان تصویر کرده است.

اریک کارل همچنان که در کتاب «اولین کتاب الفبای من به طرح موضوع الفبا برای کودکان پرداخته، در کتاب «اولین کتاب اعداد من»، کودکان را به ایجاد ارتباط میان شکل‌هایی که کشیده و عددهایی که در کنار آن‌ها نوشته شده‌اند، فرامی‌خواند.

میتسو ماسانو، در کنار کتاب «الفبای آنو»، کتاب «اعداد آنو» را که شمارش اعداد ۰ تا ۱۲ را دربرمی‌گیرد و ترتیب ماه‌های سال را نیز مورد توجه قرار داده، فراهم آورده است. در آخرین

تصویر این کتاب، یک روستای کوچک با ۱۲ خانه، ۱۲ آدم و ۱۲ کودک به چشم می‌خورد. آنو در مجموعه کتاب‌های سه جلدی «بازی‌های ریاضی آنو»، برخی معماهای تصویری و مفاهیم ریاضی را برای کودکان بزرگ‌تر مطرح می‌کند. او در این کتاب خود، موقعیتی برای کودک فراهم می‌آورد تا هماهنگ با متن، از میان مسیرهای شکل گرفته در مثلث‌ها، مستطیل‌ها و ماریچ‌ها عبور کند. عشق به ریاضیات در آثار دیگر آنو، گاه با نگاهی فضایی و اندیشمندانه دنبال می‌شود.

در کتاب «۱۰، ۹، ۸»، اثر **ملی بتگ**، دخترکی هنگام خواب، شمارش معکوس را در آغوش پدر دنبال می‌کند و شمارش انگشتان پا از ۱ تا ۱۰، او را برای خواب آماده می‌سازد. هم‌چنان که کودکان مخاطب کتاب نیز لابه‌لای تصویرها، به یافتن اشیای شماره‌گذاری شده و پی‌گیری روند داستان این کتاب می‌پردازند.

فراگیری مفاهیم کمی، حاصل تلاش‌هایی زنجیره‌ای است که با تجربه‌های روزانه‌ی کودک در کنار خانواده و جامعه شکل می‌گیرد و ماندگار می‌شود. اتصال دادن تصویر یک خرگوش به یک هویچ و دو چتر به دو پسر بچه که دچار باران شده‌اند، ارتباط نظیر به نظیر عددها و کمیت‌های عددی را در کنار نشانه‌های قراردادی ۱، ۲ و ۳ مورد توجه قرار می‌دهد. فرایند شمردن شکل‌های کشیده شده در یک تصویر، کودک را به عددی می‌رساند که شکل قراردادی آن به صورت نمادهای نوشته شده در کنار تصویر، نشان داده شده است.

همراه کتاب «الفباآموز سواهیلی»، با کتاب «موژا، یعنی یک: کتاب شمارش اعداد به زبان سواهیلی»، اثر **موریل فیلینگز** روبه‌رو می‌شویم. در این کتاب، شمارش عددها و عددنویسی در کنار تصویرهایی شکل گرفته است که هر یک بخشی از فرهنگ و محیط زیست سرزمین آفریقا را مطرح می‌کند.

در میان تصویرگران ایرانی، کمتر با اثری ماندنی و خلاق در زمینه‌ی عددآموز روبه‌رو می‌شویم. در کتاب «از یک تاده»، اثر **نیکزاد نجومی** (۱۳۵۶)، با نمونه‌ی نسبتاً خوبی از کتاب‌های عددآموز روبه‌رو می‌شویم که در آن‌ها تعداد شکل‌های موضوعی در هر تصویر، با عدد و نوشتن واژگانی آن همراه است.

کتاب‌های تصویر به تصویر

«کتاب‌های تصویر به تصویر»^{۱۰} (کمیک استریپ و داستان‌های مصور دنباله‌دار) حاصل بیان تصویر به تصویر رویدادهای پیاپی یک کتاب است، به گونه‌ای که رخداد‌های اصلی و فرعی

روایت یک متن، در تصویرهایی کوچک و پیاپی شکل می‌گیرند. این ویژگی با فیلم استریپ‌ها و فتورمان‌های مجله‌ای همانندی فراوانی دارد و کاربرد آن‌ها نیز به صورت داستان‌های دنباله‌دار در مجله‌ها و نشریات کودکان، فراوان به چشم می‌خورد. در این‌گونه آثار، تصویر بار اصلی روایت متن را به دوش می‌کشد و زیبایی‌شناسی احتمالی تصویرها به اثر ارزش می‌بخشد.

نزدیکی روایت تصویر به تصویر کمیک استریپ‌ها، با طراحی‌ها و رنگ‌آمیزی‌های سریع و شتاب‌زده در قطع‌های نسبتاً کوچک، سبب شده است که تا امکان، فضاسازی‌های خیال‌انگیز

و گرایش به تکنیک‌های هنری، در این‌گونه کتاب‌ها به شدت کاهش یابد. این ویژگی، تصویرگری کتاب‌های کمیک استریپ را بیشتر در حد نگاه کارتونی و کاریکاتورگونه نگاه داشته است و تصویر در چالش‌های مربوط به روایت ماجرا در متن گرفتار می‌آید؛ به گونه‌ای که تقریباً تمامی کتاب‌های کمیک استریپ، به خواندنی‌های زودگذر و کمتر ادبی تبدیل شده‌اند.

نگاه سینمایی در برش‌های لحظه‌ای رویدادهای کتاب که در تصویرهای پیاپی شکل گرفته است، سبب افزایش هیجان‌های زودگذر در دریافت رویدادها و تمرکز خواننده در پی‌گیری ماجراهای اصلی متن می‌شود. وجود شخص‌سومی افزون بر نویسنده و تصویرگر، در تولید کتاب‌های تصویر به تصویر، برای بخش‌بندی داستان کتاب به نماهای نمایشی و تقریباً سینمایی لحظه‌های داستانی یا غیرداستانی متن، فنی بودن تولید کتاب‌های کمیک استریپ را آشکار می‌سازد و نزدیکی آن را با هنر سینما در فرایند شکل‌گیری نماهای دیداری کتاب نشان می‌دهد. غالباً کمبود لحظه‌های حسی و درون‌مایه‌های ژرف در متن این کتاب‌ها، تصویرها را نیز در محدوده‌ی ماجراپردازی و هیجان‌سازی محض نگه می‌دارد و تعلق این‌گونه آثار را به حوزه‌ی ادبیات کودکان، با تردید فراوان روبه‌رو می‌سازد.

کاریکاتوریست‌ها، تصویرگران موفقی در فراهم‌سازی کتاب‌های تصویری کمیک استریپ به شمار می‌روند و شیوه‌ی طراحی قدرتمند و رنگ‌گذاری سریع در کتاب‌های کمیک استریپ، با روایات روایتی آنان سازگار است، کتاب‌های استریپ، به دلیل برخورداری از جذابیت‌های آنی و هیجان‌بخش، در میان کودکان جهان طرفداران فراوانی دارد. چنین جاذبه‌هایی، بدون شکل امکان‌گرایش به متن ماندگار و تصویرگری درخشان را از این‌گونه کتاب‌ها دور می‌کند و سبب می‌شود، کتاب‌های کمیک استریپ به نمونه‌های روشن سرمایه‌اندوزی در بازار کتاب، سهل‌انگاری

تولید فراوان و میلیونی این گونه کتاب‌ها و گسترش آن در میان کودکان جهان - به ویژه آمریکا - ابزار مناسبی برای رواج فرهنگ غیربومی و یکسان‌سازی سلیقه‌های فرهنگی قلمداد می‌شود

در تولید و نگاه غیرهنری در کتاب کودک تبدیل شود.

تولید فراوان و میلیونی این گونه کتاب‌ها و گسترش آن در میان کودکان جهان - به ویژه آمریکا - ابزار مناسبی برای رواج فرهنگ غیربومی و یکسان‌سازی سلیقه‌های فرهنگی قلمداد می‌شود. با وجود این، در چنین گونه‌هایی نیز تا اندازه‌ای می‌توان به ادبیات کودک و تصویرگری هنرمندانه دست یافت. چنین تلاشی، اگر به قربانی شدن متن نینجامد، می‌تواند جای‌گزین مناسبی برای گونه‌های شتاب‌زده و بازاری آن باشد.

جنبه‌های معمولاً غیرفرهنگی کتاب‌های کمیک استریپ، سبب شده است که گرایش به تولید این گونه آثار در مراکز تصمیم‌گیری سرزمین ما با تحریم و جلوگیری از تولید روبه‌رو شود؛ هر چند کنار زدن این موانع نیز بدون درنگ به تولید گونه‌های منفی آن انجامیده است. متن در کتاب‌های تصویر به تصویر، بیشتر از گفت‌وگوی شخصیت‌ها تشکیل شده و در فضاهای بادکنکی به کار گرفته شده. در میان تصویرها قرار داده می‌شود.

تصویرها نیز لحظه به لحظه جنبه‌های دیداری گفت‌وگوها را دنبال می‌کنند.

گسترش امکانات چاپ رنگی در مجلات کودکان و نوجوانان در دهه‌ی ۱۳۳۰ و پس از آن در ایران، زمینه‌ی پهناوری برای گرایش به این نوع آثار برای کودکان فراهم آورد و مجلاتی چون کیهان بچه‌ها و اطلاعات کودکان، برای سرگرم ساختن کودکان مشتاق مطالعه، از آن بهره جستند. قراردادن کتاب‌های ادبی برجسته‌ی جهان چون «رابینسون کروزوئه»، «جزیره‌ی اسرارآمیز» و «بینوایان»، در این مجموعه، زمینه‌ای برای آشنایی کودکان با فرایند تولید آثار ادبی بوده است؛ هرچند درون‌مایه‌ی ژرف آن‌ها، غالباً قربانی پرداختن محض به ماجراها و خلاصه‌سازی آن‌ها شده است.

در میان متن‌های امروزی‌تر، خلق شخصیت‌های شکست‌ناپذیر و آسیب‌ناپذیری هم‌چون **تارزان**، **سوپرمن**، **مرد عنکبوتی** و شخصیت‌های ماجراجو و مضحک هم‌چون **تن تن** و **میکي موس**، درون‌مایه‌ی این آثار را به شدت به سوی بازاری شدن و ایجاد هیجان‌های لحظه‌ای سوق داده و توجه کودکان سراسر جهان را به این گونه‌ی نیمه ادبی جلب کرده است. درون‌مایه‌های پلیسی، خشونت‌آمیز، ماجرابی، عاشقانه و پرتحرک توجه بسیاری از خوانندگان آسان‌پذیر کودک و نوجوان را در سراسر جهان، به ویژه آمریکا و ژاپن، به سوی این کتاب‌ها کشانده است. مجموعه‌ی کتاب‌های تصویر به تصویر که از سوی انتشارات امیرکبیر (کتاب‌های طلایی)، در دهه‌های ۱۳۴۰ و ۱۳۵۰، با عنوان‌هایی هم‌چون زیبای سیاه به چاپ رسیدند، همگی از ویژگی ترجمه و توجه به فرهنگ زندگی آمریکایی - اروپایی برخوردار بوده‌اند. کتاب «رستم و اسفندیار»، اثر **سیروس راد** که در دهه‌ی ۱۳۵۰، توسط کانون پرورش فکری تولید شد، از نخستین و استثنایی‌ترین نمونه‌های نسبتاً ماندگار کتاب‌های کمیک استریپ بود. این کتاب سبب می‌شود کودک با نماهای مناسبی از رویدادهای روایی متن روبه‌رو شود؛ رویدادهایی که گاه از طرح درون‌مایه‌های حسی متن در

تصویرها غافل نبوده است.

در سال‌های اخیر، توجه کمیک استریپ‌ها بیشتر با همان رویکرد گذشته دنبال شده است. کتاب‌های کمیک استریپ «امین و اکرم» که توسط «دفتر نشر فرهنگ اسلامی» تولید شد و سرگذشت اختراعات و ماجراهای پیشی کوچولو، از جمله کتاب‌های تصویر به تصویر هستند که در سال‌های اخیر به چاپ رسیده‌اند.

سعید رزاقی از پرکارترین تصویرگران این‌گونه کتاب‌ها در ایران به شمار می‌رود و ایرانی‌سازی این‌گونه آثار را در دستور کار خود قرار داده است. آثار این هنرمند، در بسیاری از مجلات کودکان به چشم می‌خورد و کتاب‌های امین و اکرم و ماجراهای پیشی کوچولو، از تلاش‌های برجسته‌ی او هستند؛ هرچند در آثار این هنرمند نیز بسیاری از ویژگی‌های گفته شده در کتاب‌های کمیک استریپ دیده می‌شود.

در عرصه‌ی جهانی، هنرمندانی چون **ژان ژيرو، اودزو و گوسینی**، طراحان فرانسوی و **اوساموتزوکا**، طراح ژاپنی، از پرکارترین شخصیت‌های جهانی در تولید کتاب‌های کمیک استریپ به شمار می‌روند. اودزو و گوسینی، زوج فرانسوی تولیدکننده‌ی مجموعه کتاب‌های کمیک استریپ «آستریکس» به شمار می‌روند.

◀ پی‌نوشت

1. Concept books
2. Nonfiction
5. Color books
6. Shape books
7. Alphabet books
8. Nonsense
9. Counting books
10. Comic strip books

۳. انتشارات خانه‌ی ادبیات

۴. انتشارات نمایشگاه کتاب کودک، سروده‌ی جمال الدین اکرمی، ۱۳۶۸.

◀ منابع

۱. نورتون، دونا. شناخت ادبیات کودکان؛ گونه‌ها و کاربردها از روزنه‌ی چشم کودک (ج ۱ و ۲). ترجمه‌ی منصوره راعی و دیگران.
۲. مجموعه مقالات پژوهش‌نامه‌ی ادبیات کودک و نوجوان در زمینه‌ی تصویرگری. شماره‌ی ۱۲-۱۱.
۳. محمدی، محمدهادی و قایینی زهره. تاریخ ادبیات کودکان در ایران (ج ۶). ۱۳۸۲.
۴. مجموعه مقالات کتاب‌های کودک و نوجوان
۵. ویژه‌نامه‌ی جشنواره‌ی ادبیات کودک و نوجوان (اروپا - تهران). کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان. ۱۳۸۳.
۶. قزل ایاغ، ثریا. ادبیات کودکان و ترویج خواندن، انتشارات سمت. تهران. ۱۳۸۴.
7. Childrens' Literature Lin The Elementry School. Charlotte s. huek, susan Hepler, janet Hickman, Barbara Z. Keifer, MC Growth Publications.
8. Children and book, zena zutherland, The university of shicago Langman, 1997, USA.